

A dialektika viszontagságai

Az emberi művelődés nagy alkotóit felidéző évfordulók jó alkalmak arra, hogy kortárs-tudatunkat a letűnt századok géniuszaival szembesítve, megrajzoljuk a magunk képét róluk, ahogy mi látjuk őket itt és most. E korokat átfogó szellemi stafétában minden generáció meghatározza viszonyát a szellem nagyjaihoz. A szembesítés pedig nem csupán összeköti a nemzedékeket, hanem el is választja őket egymástól. Egy korosztályon belül is eltéréseket, ellentéteket hoz létre az örökség értelmezésében — a világnézeti, szemléletbeli megközelítés szerint. A 200 éves Hegel hagyatéka körüli vita szinte egyidős a német klasszikus bölcsélet titánjának eszméivel. A modern dialektikát (idealista rendszerben) megfogalmazó hegeli filozófia szellemi pályája maga is jellegzetesen dialektikus. Ma sem jutott nyugvópontra. Ma is — akárcsak tegnap és tegnapelőtt — ellentmondásokat, tagadásokat, konfliktusokat idéz elő.

Szemlém címével éppen ezt a pályát kívántam érzékeltetni, s ha olvasóim között lesznek olyanok, akikben a cím Maurice Merleau-Ponty francia bölcseletről annak idején sokat vitatott könyvét (*Les aventures de la dialectique*, 1955) eleveníti fel, rögtön előljáróban le szeretném szögezni, hogy a címek egybecsengése nem jelez tartalmi azonosságot. Persze, nem fogadom el a szellemi erejének teljében elhunyt jeles gondolkodót ért egykori igazságtalan bírálatokat. Az elhatárolás főként a cím értelmezésére vonatkozik. Merleau-Ponty kifejti ugyanis, hogy a dialektika kalandja ama folyamatra utal, amelynek során a dialektikának meg kell haladnia bizonyos hibás interpretációkat. A dialektikus gondolkodás — szerinte — elvileg több irányú, szüksége is van bizonyos időre, míg minden belső lehetőségét kiaknázza. Merleau-Ponty tételével csak annyiban nem tudok egyetérteni, amennyiben szinte szükségszerűnek, elkerülhetetlennek tartja a dialektikára vonatkozó különféle téves nézetek jelentkezését. Nyilvánvaló, hogy e felfogás megfogalmazói rendszerint valamilyen filozófiai vagy politikai irányzat képviselőit léptek fel. Kétlem azonban, hogy létüket és érvényesülésüket minden esetben indokoltnak kellene tekinteniük — a dialektika nagyobb dicsőségére.

De nem is ez a döntő.

Ennél sokkal fontosabb — érzésem szerint — az a felismerés, hogy a dialektika kalandja a mostani jubileum idején sem tartható le-

zártnak. Még folyik a vita, s e disputák sohasem voltak, nem is lehetnek tisztán akadémiai jellegűek. Ma sem azok. Mindig jól kivehető társadalmi-politikai háttérük volt. Ha most rovatunk szellemében tekintjük át őket, megállapíthatjuk, hogy a tegnapi és a mai párbeszéd Hegelről, Marxról és a dialektikáról a marxizmus fejlődéstörténetének szerves részét alkotja, e fejlődés dinamikáját ösztönzi.

Nem tartom túlzottnak azt a nézetet sem (Iring Fetscher), amely egyenesen a kritérium rangjára emeli a Hegel—Marx viszony értelmezését annak megítélésében, hogy az illető szerző vagy irányzat milyen álláspontot foglal el a marxizmuson belül vagy rajta kívül, az alapvető társadalmi-politikai és ideológiai kérdésekben. „Mondd meg véleményed Marx és Hegel kapcsolatáról, s én megmondom, hogyan fogod fel a marxizmust“ — ez az első pillanatban talán önkényesnek tűnő junktim rögtön lényeginek bizonyul, ha a kérdésre vonatkozó válaszokat a maguk történetiségében vizsgáljuk, ha kialakulásukat és ütközéseiket a nemzetközi munkásmozgalom összefüggései között világítjuk meg. A dialektika viszontagságai különösen ama korban követhetők nyomon, amelyben végbemegy a munkásmozgalom és a tudományos szocializmus összefonódása, az ideológusok pedig kialakítják nézeteiket a marxi filozófia előzményeiről, a marxi mű szerkezetéről és jelentéséről. E perspektívában a dialektika viszontagságai az egész marxista filozófia, a szocialista humanizmus fejlődésének szakaszait, belső ellentmondásait fejezik ki.

*

Ha sarkítani próbálnám a polémiában kifejeződött álláspontokat, azt mondhatnám, hogy a Hegel—Marx viszonyra vonatkozó nézetek a Hegelét radikálisan tagadó és a marxizmust a hegelianizmussal azonosító felfogások közötti széles skálán jelentkezők.

A II. Internacionálé hangadó teoretikusai, Kautsky például, inkább közömbösesek voltak Hegel iránt, hiszen érdeklődésük köréből kiszorult a marxista filozófia is. Számukra főként a közgazdász és a társadalompolitikus Marx volt irányadó; ortodox vizsgálódásaik következetesen mellőzték a marxizmus filozófiai előzményeinek feltárását. A revizionista Bernstein viszont teljesen elutasítja Hegelt. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie (1899) című művében külön fejezetet szentel a marxizmus és a hegeli dialektika viszonyának, fejtegetéseiben azonban arra a következtetésre jut, hogy Marxot és Engelst a hegeli dialektika átvétele téves prognózisokra készítette a proletariátus érettségét és a szocialista forradalom távlatait illetően. A dialektika — szerinte — megakadályozza a marxistákat a társadalom, a gazdasági élet tudományos elemzésében.

Nem nehéz kimutatni az összefüggést a reformizmus, illetve a revizionizmus ismert társadalmi-politikai orientációja és a dialektikát mellőző, illetve elutasító felfogása között. A marxizmus forradalmi tanítását új életre galvanizáló Lenin viszont megkülönböztetett figyelmet fordít a hegeli dialektikára. Ha — szerinte — Marx Tőkét nem lehet megérteni az egész hegeli Logika elsajátítása nélkül, s ennek következtében fél évszázada egyetlen marxista sem értette meg a tudományos szocializmus megalapítóját, ő, aki a marxizmus új klasszikusaként és

alkotó alkalmazójaként vonult be a történelembe — nem szűnt meg szorgalmazni a hegeli dialektika sokoldalú feldolgozását. A modellt ehhez az igényes vállalkozáshoz szintén ő maga teremtette meg a Filozófiai füzetekben. A harcos materializmus jelentőségéről írt munkájában pedig, amelyet joggal tekintenek bölcséleti végrendeletének, azt javasolja a Pod Znamenem Marxizma folyóirat szerkesztőségének és munkatársainak, tekintsék magukat „a hegeli dialektika materialista barátai társaságá”-nak.

Lenin halála után új fejezet kezdődik a dialektika viszontagságos történetében. Kialakul merev, kodifikált változata, szigorúan meghatározott „vonásai”-val és „vaskövetkezetességgel” érvényesülő törvényeivel, amelyeket csak az erre elhivatottak értelmezhetnek és alkalmazhatnak. Az átalakulásban elkallódik a dialektika lényege, elsikkad mélyen kritikai, forradalmi jellege, hogy helyét egy kanonizált szabálygyűjtemény foglalja el. Ez pedig az újító gondolat kerékkötőjévé, a status quo igazolójává válik. A dialektika e különös metamorfózisa során eltűnik a tagadás tagadásának törvénye is, míg az a filozófia, amelyet Marx „a francia forradalom német elméleté”-nek nevezett, a francia forradalommal szemben fellépő porosz arisztokrata reakció eszmei interpretálásává torzul. Ebben az optikában aztán szakadékká mélyül a Marx és Hegel közötti tényleges különbség.

Hegel, de főként Marx szellemében a dialektikának nem az önmagunkkal való harmóniát, a világgal történő megbékélést kell szolgálnia. E dialektika jegyében fogant filozófia a lázadást fűti, a világ s az ember megváltoztatására. Nem ismer el semmilyen csalhatatlan fórumot. Nem fogad el senkit, aki az abszolút igazság letéteményeseként lépne fel. Az új ortodoxia szemében viszont valóságos eretnekségnek tűnik az a szemlélet, amely a dialektikán nem egy a priori sémát ért, hanem „a forradalom algebraját” (Herzen) értékeli benne.

Meggondolkoztató, hogy Lukács György Geschichte und Klassenbewusstseinen című művét, amelynek központi témája a dialektika szerepe a marxizmusban, illetve Hegel és Marx viszonya, már abban az időben éles támadás érte, amikor a dialektika zárt szabály-rendszerre történő kidolgozása alighogy megkezdődött (1923—1924). Persze, nem arról van szó, hogy a könyvben ne lettek volna bírálható, szerzője által is utólag tévesnek minősített tételek. Lukács György tanulmánykötetének azonban napjainkig megőrzött jelentőségét abban jelölhetjük meg, hogy a forradalmi mozgalom és a Hegel iránt mutatkozó polgári érdeklődés megélnkülésének körülményei között, a marxista filozófiában azóta is ritkán elért színvonalon nyúlt azokhoz a kérdésekhez, amelyek nélkül elképzelhetetlen filozófiánk korszerű, forradalmi és humanista szellemű továbbfejlesztése. Művei német nyelvű kiadásának II. kötetéhez írt előszavában, 1918—1930 közötti ideológiai fejlődését összefoglalva, Lukács György így nyilatkozik erről: „A marxizmushoz való forradalmi visszatérés szempontjából tehát közelfekvő kötelezettség volt a marxizmus hegeli hagyományainak megújítása. A Geschichte und Klassenbewusstseinen jelenti az akkor talán legradikálisabb kísérletet arra, hogy Marx forradalmiságát a hegeli dialektikának és Hegel módszerének megújítása és továbbvitele útján aktualizálja”. Könyvében Lukács György először foglalkozik Marx óta az elidegenedéssel, s noha

ezt tisztára hegeli szellemben teszi, azonosítva az elidegenedést a tárgyasulással, nem kétséges, hogy kezdeményezése új utat nyitott napjaink e sokat vitatott kérdésének, a társadalombírálat és kultúrbölcselet e központi kategóriájának elemzésében.

Nem kevésbé meggondolkoztató, hogy Karl Korsch egy Lukács könyvével egyidőben napvilágot látott, *Marxismus und Philosophie* című tanulmányát ugyancsak elutasító bírálat érte — Kautsky részéről (1924), aki azt vetette a szerző szemére, hogy (a hegelianizmus és marxizmus viszonyának taglalásával) az ifjú Marx művei felé tereli a figyelmet ahelyett, hogy az érett Marxot elemezné. Sajátos egybecsengése a Lukácsot és a Korscht ért vádaknak! A Zinovjev cikkével (1924) megindult támadássorozat Lukács ellen (Zinovjev egyébként cikkében Korscht, Révait és Fogarasit is bírálja) és a Kautsky nevével fémjelzett ortodox-reformista kifogás Korsch-sal szemben közös nevezőre jut az ifjú, a „reális humanizmust” megalapozó, az elidegenedést boncolgató Marx elutasításában. Így kapcsolódnak a dialektika eme viszontagságai a huszadik század marxizmusának oly sok szenvedélyes polémiát kiváltott kérdéséhez, Marx ifjúkori műveinek értékeléséhez. Nem véletlen tehát, hogy évtizedek után a szocialista humanizmus, a bölcseleti antropológia iránt érthető módon megnyilvánuló nagy érdeklődés emelte ki mindkét könyvet az elhallgatás száműzetéséből, hogy a marxizmus alkotó továbbfejlesztésének váljanak — ellenérveket kiváltó, de termékenyítő — forrásműveivé.

Ugyanezt a funkciót tölti be egyébként Lukácsnak *Az ifjú Hegel* című munkája (1948), valamint Ernst Bloch *Subjekt—Objekt* című műve (1955) is. Lukács a hegeli filozófia kialakulását mutatja be a történelmi materializmus szemszögéből, a porosz arisztokrácia szellemi reakciójaként elkönyvelt hegelianizmussal szemben pedig a haladó, a polgári felvilágosító Hegelt exponálja, Bloch a hegeli örökség nyomatékos kiemelésével — többek között — a marxista bölcseleti antropológia számára is indítékot kíván nyújtani. Ez a két könyv sem mentesült persze az elfogult bírálatoktól, ami azonban nem akadályozta meg, akárcsak a *Geschichte und Klassenbewusstsein* és a *Marxismus und Philosophie* esetében, hogy — szerzőjük oeuvre-jében — erős hatást gyakoroljanak a marxizmus reneszánszától is pezsgésbe hozott európai szellemi életre.

*

A dialektika viszontagságait nem csupán e viszonylag régebbi keletű munkák, s nem csupán Marx ifjúkori írásai körül zajló eszmecserék váltották ki. Egyrészt, Marx számára Hegel nemcsak ifjú korában jelentett problémát; egész életműve tanúsítja, hogy sohasem szűnt meg a dialektikáról gondolkodni. Vissza-visszatért e hegeli hagyaték elemzéséhez, továbbfejlesztéséhez. Másrészt, mind a marxisták közötti, mind a nem-marxista irányzatokkal folyó mai párbeszédet több vonatkozásban is a dialektika táplálja.

Ami a marxizmuson belül folyó újabb vitákat illeti. Louis Althusser ismert tételével a Marx eszmei fejlődésében bekövetkezett „episztemológiai cezúra”-ról és „mutáció”-ról, amely után Marx teljesen szakított volna „a hegeli abszolút idealizmus problematikájával”, való-

jában a régi ortodox álláspontot eleveníti fel. Ő is elszakítja Hegelt Marxtól. Politikai gazdaságtan és filozófia Marx Grundrisséjében című magvas tanulmányában viszont Jorge Semprun (*L'homme et la société*, 1968. 7) a Tőke előmunkálataihoz tartozó e jelentős műre hivatkozik Althusserrel szemben, és behatárolja: a Grundrisse (1857) problematikája azonos az 1844-es kéziratokéval. A két munka között nincs semmilyen „mutáció”. A szocialista humanizmus védelmében, Semprun Karel Kosikkal együtt a Grundrissét idézi annak igazolására, hogy Marx sohasem távolodott el a filozófiai problematikától. Az elidegenülés, az eldologiasodás, a totalitás fogalmai pedig nem ifjúkori, hegelianus bűnök nála, hanem elméletének állandó konceptuális fegyvertárához tartoznak. Nem a hegeli dialektika feladásáról van tehát szó, hanem arról, „hogy Marx hogyan vette át, hogyan haladta meg és hogyan alakította át operatíván a hegeli dialektika kategóriáit és fogalmait, elméletileg és gyakorlatilag alkalmazva őket a valóság új területeire”. Semprun hangsúlyozza, hogy ez az átalakítás végigvonul az egész marxi életművön, „sőt tulajdonképpen befejezetlen folyamatról van szó: Hegel dialektikája ma is probléma a marxizmus számára”. Gondolom, ezzel a megállapítással csak egyetérthetünk.

A Marxot Hegellel azonosító nézetek főként az új-hegelianizmus mai irányzatait fejezik ki. A velük folyó vita kiterjedt a természet dialektikájára is. Míg a konzervatív álláspont legfeljebb eszmetörténeti fontosságot tulajdonít Marx ifjúkori írásainak, több neo-hegelianista értelmezésében az érett Marx, a tőke szerzője szorul háttérbe. E változat szintén a dialektika viszontagságaihoz tartozik, nem is fejezhetném be szemlémet regisztrálása nélkül.

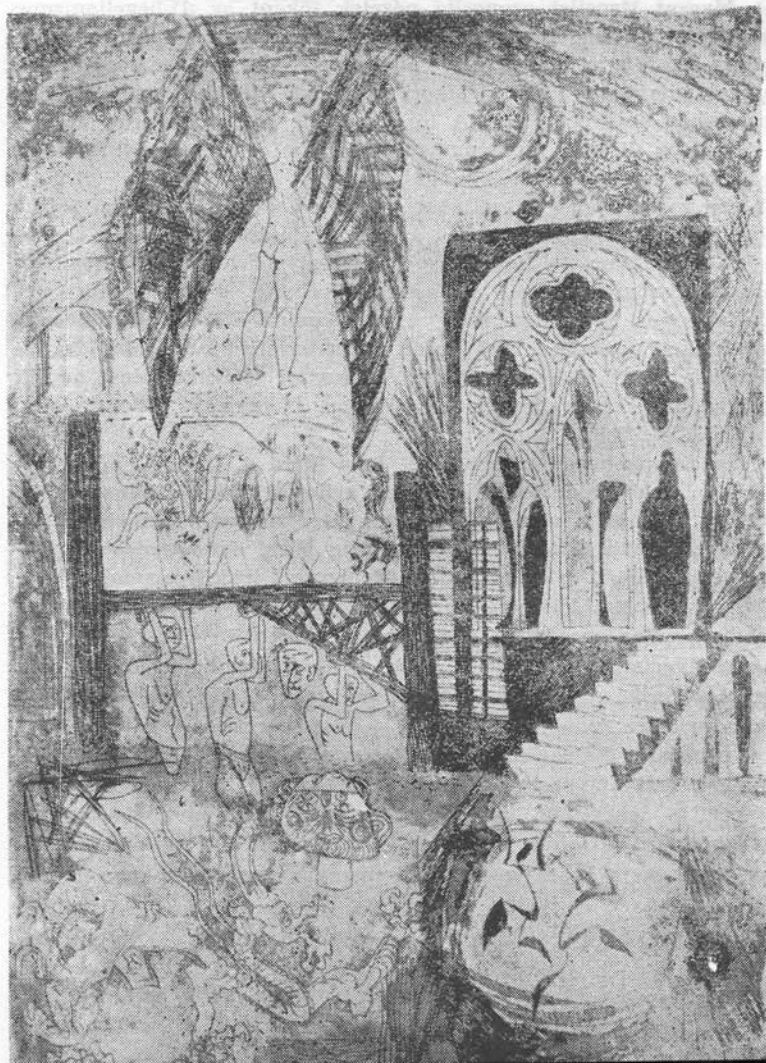
A mai nyugatnémet filozófiában Ludwig Landgrebe, Erwin Metzke és Heinrich Popitz fogalmazta meg azt az értelmezést, amelyben egyenlőségi jel kerül Marx és Hegel közé. E felfogás kritikáját Jürgen Habermasnak köszönhetjük, aki a frankfurti iskola egyik jelenlegi vezetője. Habermas kimutatja, hogy a marxizmust ifjú-hegelianus szelvényben értékelő szerzők végső soron a materializmust próbálják kikiktatni belőle, hogy fenntartás nélkül a nyugati szellemtörténet „egyik tendenciájaként” könyvelhessék el (Jürgen Habermas: *Theorie und Praxis*, 1969. 278—290).

A francia neo-hegelianisták közül Jean Wahl a Szellem fenomenológiájából a „boldogtalan tudat”-ot emeli a hegeli filozófia központjába. Számára ez a filozófia nem más, mint a kereszténység legfőbb témáinak bölceleti síkon történő kifejezése. Míg Wahl értelmezése Kierkegaardra hivatkozik, Alexandre Kojève Heideggert tekinti eszmei szövetségeseinek, és kijelenti, hogy a Sein und Zeit nélkül valószínűleg sohasem lehetett volna megérteni a Szellem fenomenológiáját. Kojève-nél Hegel egzisztencialista filozófussá válik. Ő — Calvezzel együtt — nem fogadja el a természet dialektikáját; számukra a dialektika az alany—tárgy viszonylatára redukálódik. Sartre — mint ismeretes — szintén elutasította a természet dialektikáját, amelyet csak a hegeli idealizmus perspektívájában tart elképzelhetőnek. E kérdés körül kialakult dialógusban a francia marxisták meggyőző érvekkel bizonyították, hogy a marxista bölcelet kritikai jellege és a természet dialektikájának felismerése nem zárja ki egymást, mint ahogy a dialektika nem korlá-

tozza semmilyen irányban a különböző tudományok fejlődését. Ellenkezőleg. Az a dialektika, amely nem zárt és végleges rendszere bizonyos törvényeknek, hanem a természetben élő s azt szüntelenül alakító emberi értelem eszköze az anyagi világ megismerésére és megváltoztatására, maga is fejlődik, gazdagodik nyitott jellegénél, integráló képességénél fogva — együtt a tudományok korunkbeli rohamos haladásával.

A dialektika viszontagságai — ebben a távlatban s ebben az értelemben — nem érnek, nem érhetnek véget.

Szék Eml.

Kászyörgy Tamás: Architektúra

Jóleső érzés tudni, hogy van irodalmunkban egy Szerb Antal, aki oly szerencsésen egyesítette magában a tudósi alázatot a szépirói könnyedséggel. Megnyugtató érzés az is, hogy van egy Szerb Antal-i hang modern prózáinkban, amely lelkes és szkeptikus, alázatos és ironikus, pihentető és kételyeket elhíntő, lelkiismeretesen adatközlő és finom sugallatokkal át-szótt, kifogyhatatlan kedvességgel csevegő és az emberi értékek előtt megilletődve fejet hajtó, szorgalmasan gyűjtögető és fölényesen tovasuhanó, a poros illúziókra hanyagul legyintő és a bujkáló lényeket intuitíve megérező. Prózája a tudomány és a művészet határán, a „csodák“ és a „hétköznapiak“ senkiföldjén portyázik, be-betörve mindkét oldalra, hol egy meglepő következtetést, hol egy találó művészi képet zsákmányolva.

Sok mindennel lehet írásaiban vitatkozni: a töle túlbecsült szellemtörténeti módszerrel, Spenglertől kölcsönzött kultúrpszichizmusával, a melankolikus „magyar finitizmussal“, nem egy értékelésével (Petőfi, James Joyce, Hemingway), de egyet mégsem lehet tenni: szabadulni a varázsa alól. Prózájának van egyfajta intellektuális zenéje, amely a rövid-mondatos építkezésből, az aforizmaszerű, epigramma-rövidségű jellemzésekéből, lakonikus sűrítésekből csendül ki. A mélyén ott villózik a gúny és a szomorúság. A nagy emberi igazságokhoz ilyen utak is járhatóknak bizonyulnak nála, igazságainkon rendszerint nevetünk vagy elkeseredünk.

Esszé-stílusa a modern magyar próza jelentős fegyverténye. Józan önuralom az alaptonusa, melyet az ironia gazdag hajszálrendszerére hálóz át. Minden mondata egy-egy nyelvi telitalálat (ő maga jellemezte így Jules Renard-t, akinek a *Naplójából* fordított). Mindig az egyedül pontos és végleges megfogalmazást keresi, valami flaubert-i pedantériával, de csak megjátszott „impassibilité“-vel, mert egyéniségéből folyton kitör a hús-vér embert eláruló érzelmes lágyság és a patetikus hang. Mondatai az intellektuális asszociációk serényen buzogó forrásai, cizellált mesterművek, fürgén szállítják a gondolatokat bájos, mély vagy meghökkenítő csattanóra kiélezve. Stílusa úgy nem halványul, mint a barokk kastélyok aranyozása.

Nemzedékünk számára Szerb Antal negyedszázada szimbólum. Az volt már életében is, de mártírhálálával alakja örökre egybefonódott a *homo doctus*, a Settembrini-alkatú humanista tudós modern változatával. Jelképe lett az Ariel-könnyedségű tudásnak, amelyet a kalibáni gyanakvás végül is elpusztított. Időnek előtte eltörték Prospero pálcáját, elsüllyesztették a könyveit, mielőtt a varázslat véget ért volna. A fürkésző ész, a soha nem lankadó tudásvágy, a kultúrélmények buja erudíciójának vált jelképévé. Írói eszményképe a XVIII. századi szellemesen csevegő filozófus, aki „marquisnók számára értekezik a csilagos égbolt titkairól“.

A bujdosás napjaiban így vallott egyik barátjának: „Borzasztó lehet fiatalon meghalni. Mit ér Goethe, mire jut Thomas Mann, ha harmincéves korában el-

◆ Szerkesztőségünk június folyamán kerekasztal-megbeszélésekre hívta meg a történelem és történelemtanár olvasókat, hogy megvitassa velük az 1970. 4. szám hazai magyar történetíró munkatársainak cikkeit és tanulmányait.

A kolozsvári megbeszélésen Gáll Ernő főszerkesztő kiemelte a történeti önismeret szerepét a szocialista tudat kialakulásában, s az irodalmárok és folkloristák mellé följárkózott hazai magyar történetírók munkáját mint a nemzetiség szocialistává válásának s a román néppel való együttélésének jelentős eszközt méltatta. A hozzászólók közül Palkó Attila és Csizsár Gyula a Korunk történeti anyagának a gyakorlati oktatásban való használhatóságát értékelték; Gyulai Pál az érdeklődés kiterjesztését kérte az ipar- és művészettörténetre; Egyed Akos a helytörténet jelentőségét emelte ki s a fiatal-ság bevonását sürgette; Veres György és Kovács József a román közönség magyar történeti tárgyú tájékoztatását javasolta; Jordáky Lajos a közvetlen múlt munkásmozgalmi kérdéseit helyezte előtérbe; Jakó Zsigmond, Pataki József és Bodor András pedig Románia történetírásának magyar ismereti anyaggal való kibővítése s a kisközösségi monografikus feldolgozások érdekében emelt szót.

Nagyváradon Gáll Ernő előkötetével tartottunk kerekasztal-értekezletet. Benkó Samu (Kolozsvár) előadásában a hazai magyar történészek kutató munkája mellett a történetírás művészi kifejtését javasolta „egy Tacitus, egy Szekfű, egy Iorga életműve értelmében“. A hozzászólók közül Szikszay Tibor és Tuzson Erzsébet a helytörténeti munkaközösségek nevelési-oktatási jelentőségéről beszélt, hivatkozva arra, hogy Nagyváradon a fiatal-ság történeti tudata fejletlen; Antal Béla a növendékeivel évek

krónika

óta folytatott helynévgyűjtésről számolt be; Bodor József az iskolatörténetek megírását szorgalmazta; Lukács Salamon Nagyvárad alapításának közzelgő évfordulóját méltatta; Nagy Béla a tudományos kutatások bürokratikus akadályait bírálta.

Marosvásárhelyen a Papiu Ilarian Liceumban folyt le a megbeszélés Balogh Edgár főszerkesztő-helyettes elnökletével. A Korunk történeti számának munkatársai részéről Benkő Samu az elidegentítő „deheroizálás” elméletével szemben az áthumanizálás történetirői feladatait emelte ki, hangsúlyozva, hogy európai viszonylatban páratlan hazai helytörténeti anyagunkkal kell bekapcsolódnunk Románia modern történetírásába. Fuchs Simon az „együttélő nemzetiség” történeti öntudatát elemezte, s a munkástörténet helyi sajátosságaira utalt; Kocziányi László a régóta esedékes szakmai eligazítást üdvözölte s a vidéki értelmiség helytörténeti gyűjtőmunkájának irányítását sürgette; Domy Piroska és Ötvös Lajos fokozottabb történeti kritikát kért a tudományos kutatás és történelemoktatás hiányosságaival szemben; Pálfi Antal a Korunk történeti számában megjelent Dávid Ferenc-dramát bírálta a hitelesség szempontjából; Éltető Sándor és Bálint Tibor (Dicsőszentmárton) a Korunk történeti anyagának állandósítására tett javaslatot; Tonk Sándor pontos tervet terjesztett elő a város- és falutörténet, helynévkutatás, iskola- és tudománytörténet nemzetiségi feladatainak felkarolására.

viszi egy buta betegség vagy egy tüdőgyulladás.” Amitől félt, bekövetkezett; férfikora teljében vitte el a legförtelmesebb betegség, a modern gonoszással szövetkezett ós butaság, a barna mételey. De az életét is csak mint lehetőséget féltette, amely a művelődést szolgálja, az évekkel fogyó és a halállal megszűnő időt féltette, ezt az irreverzibilis csodát, amelyben a kutatás, megértés és az alkotás hármasságának bontakozik ki. Mohó volt az ismeretek halmozásában, féltékeny abban, amit még nem tudott, és kételkedő abban, amit már elsajátított. Halála előtt néhány hónappal, mikor már minden égett körülötte, ilyen szorongásokról beszélt Bóka Lászlónak, aki éppen az utcán bolyongott, szemmel láthatóan cétalanul: „Örülök, hogy itt vagy. Mindig olyan nyugtalan vagyok, ha valahová el kell mennem, mert azt gondolom, hogy ti közben mind otthon ültök, dolgoztok és én lemaradok.” A kultúra áhitatában élt, az élet az ő számára csak szublimált kaland volt. A *Pendragon* legendában megrajzolja ironikus önarcképét. Dr. Bátky szerfelett tanácstalanul botladozik a mindennapi életben, csak a könyvtárak enyhén savanyú levegőjében érzi jól magát. A könyvlapok zizegése fülének a legkellemesebb zene. E fölött a szemüveges filozopter fölött „nyomtalanul múltak el az épeszű századok”, mindig a múltban kutat rövidlátó tekintete. Közben keresi a kalandot is, de a könyvekhez menekül védelemért. Vesz magának egy revolvert, de tíz év alatt egyetlen golyóját lövi ki, azt is akkor, amikor kipróbálja. Szerb Antal nemzedékének is ez volt a tragikus tévedése: a könyvekhez fellebbeztek oly korban, amikor már nemcsak könyveket, hanem embereket is égettek el.

Szerb Antal nem hitt a szellem harcoss, életformáló erejében, de hitte, hogy a művészet megvigasztalja beteg századunkat és ideig-óráig begyógyítja a sebeket. Egy naplótöredék a művészet iránt érzett meghatódottságáról, valamint a rutin és a robot élménygyilkoló károságáról beszél: „Semmi sem rendít meg annyira, mint az, hogy költők és festők vannak a világon... csak az irodalom őrzi meg az ember ifjúságát, a sokat olvasó egy kicsit mindig diák marad... A kiadói lektor olyan, mint aki csúnya és gazdag nőt vett el. Még az olvasást is megmérgezi számára a mesterség, a kenyérkeresés.”

A csodákat kereste, és a hétköznapiak elől menekült. A csodákkal játszó hideg ráció irracionális örömeit villantotta az olvasó elé, de talán hajlamai ellenére. Ember- és művészetellenes korának nyomasztó légkörében nem volt más menekülési lehetőség. Ebből a kényszer-attitűdből elméletet csinált: a modern irodalom és főleg a regény igazi elemének a csodát, az irreális tartotta. De a saját szépirodalmi műveiben a legtöbb irracionális kaland a kijózanodással, valóságra ébredéssel, csendes számvetéssel végződik. A *Pendragon* legendában a várrom, a csapóajtó a mögötte tatóngó mélységgel, a 300 éve égő örökmécses, a rózsakeresztesek legendába vesző törekvései az élet meghosszabbítására, mind csak egy-egy kellék a csoda színpadi illúziójához. Ezek között botladozik a főhős, élvezettel olvassa a misztikusokról szóló traktátusokat, de a szerelem kiélése helyett egy-egy angol nyelvű szonett megírásával áldozik

Mai magyarországi novellák

I-II.

37 jeles magyar író élő — jelenbe vágó — novelláiból válogatott ki két kötetre valót a Tanulók Könyvtára számára Kántor Lajos, és nemcsak jegyzetelte, portrékkal látta el őket, hanem a magyar novella útjai címen irodalomtörténetileg is lehetővé teszi benső megragadásukat. Hűen a régi Korunk Gaál Gábor-i magatartásához, mely felülemelkedett az urbánusok és népiek elmentéin, s a balosságokat éppen úgy, mint az elvtelen esztéticizmust elkerülve tudott hozzállni az irodalom kérdéseihez, a tanulmány szerző a korszerűen honi és az egyetemesen emberi koordinátarendszerében vizsgálja a novella társadalmi fejlődés irodalmi termésében Móricz és Kosztolányin innen, egészen a maiakig: Cseres Tibor vagy Fejes Endre, Kamondy László vagy Szakonyi Károly, Moldova György vagy a köteteknek címet adó Sánta Ferenc felelős népszolgálatig és mély humanumáig. A szerző a magyar novella menetében kielemezi „a költészet teljes uralomra jutását”, utalva e szempontból Tamási Áron Kodályos mérhető hatására is. Az utolsó negyedszázad magyarországi novellisztikájának bemutatása sokféle fejlődésutak kigyózá- sán át egy már a szocializmusban nyílt „kérdés” etikai- esztétikai szerepéig rendkívül változatos, hiszen Illyés Gyula és Déry Tibor európai rangjának vagy Örkény István és Sarkadi Imre groteszkjének különféleségét kell egybevetnie a következő „új hullám” valósgkutató erkölcsi szociográfiájával. A szébbnél szebb no-

Aphroditének. Mindennel foglalkozik, ami „rendes embernek nem jutna az eszébe”. De hiába kergeti a csodát, végül is vissza kell térnie a hétköznapokhoz. És mi maradt meg a kalandból? A szerző kesernyén kacsint az olvasóra: „A kortársak irigysége a tudós egyetlen földi jutalma.”

Az „utas” is hiába kergeti a „holdvilágot” a múlt művészi emlékeitől terhes Itálián keresztül. A múlt ember hontalansága sarkallja, aki menekül a cudar hétköznapok elől. A csodák szertefoszlának, és marad az élet, amelyet mégiscsak le kell valahogy élni. Mihály rezignáltan búcsúzik az álmoktól, az örökre elsüllyedt gyermeki világtól, a hívogató délibáboktól, és hazatér: életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkány a romok között. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.

Az intellektuális asszociációk zavarba ejtő sokasága mögött is egy csodavilág megteremtésének a szándéka húzódik meg. A kultúrtörténeti freskók micsoda lélegzetállító gazdagsága esszékben, novellákban, regényekben, nagy irodalomtörténeti szintézisekben: az Artusz-mondakör újraköltése, a reneszánszkori Firenze káprázatos pompája, az ancien régime intrikákkal teleshított világa. Szépirodalmi művének a hősei otthonosan mozognak ezekben a súlyos drapériáktól tarkálló világban, de a mindennapok állandóan viszszaeszlóítják őket. Egyik novellájának fiatal hőse Casanova emlékiratainak a hatására (Szerb Antal ezt a művet tartotta a világirodalom legérdekesebb olvasmányának) meg akarja hódítani bájos filozofert kollégánóját, de a lányotthon kapuzárására hazaviszi, és keserves öniróniával búcsúzik a kalandtól. A beteljesült vágy újabb, távolibb vidékek, áttetszőbb, szellemibb tájak felé vonz. Egy másik novellaalakja eljut a győztes hódításig, de hiába öleli az amerikai szépséget, mert közben az angol király több száz éve halott legendás szeretőjéről ábrándozik, az csalogatja Loreleyként. Itt a hatványozott vágyaknak olyan elfinomulásával állunk szemben, amelyre csak a cselekvésképtelen, mélyszellemű ember képes. Innen már csak egy lépés a túlérettség, a beteges intellektualizmus. A német preromantikát elemezve, Szerb Antal hivatkozik Jean Paul egyik regényhősére, aki szeretne Svédországban élni, mert ott a fehér éjszakák idején ki lehet ülni a kertbe, és Olaszországról lehet ábrándozni. De hát akkor miért nem mindjárt oda vágyódik, kérdezhetné az olvasó. Azért, mert így a vágnak hosszabb utat kell megtennie, jobban kiélvezheti önmaga vágymivoltát. Szerb Antal regényeinek, novelláinak szereplői kissé hasonlítanak erre a Jean Paul-hősrre leleményes ábrándozásukban, kultúrreminiszencia kergetésükben.

Ez a típus minden gyengesége és fegyvertelensége ellenére veszélyes volt a fasizmus számára, mert elhíntette a minőségi kultúra iránti nosztalgiát, amely bármikor cselekvő erővé válhat.

Utolsó útjára, a munkatáborba, szinte minden felszerelés nélkül ment, de magával vitte Száz vers című antológiáját, amely utolsó, nyomtatásban megjelent műve. Ennek az előszavában a költészet vigaszára, a fanyar hétköznapokat legyűrő „csodatevő” erejére hívja fel az olvasó figyelmét: „Kedves olvasó,

téka

vellák sorozatához adott vademecum így maga is különleges figyelmet érdemel. (Albatros, 1970.)

A megindult falu

Most, amikor a szociológiai általánosságok ismétléséről megint a konkrét szociográfiai kutatásra tevődik át a hangsúly, nem érdektelen tudni, hogy ennek nálunk milyen előzményei voltak. Ezért üdvözljük Egyed Ákos vállalkozását, aki e műfaj születésénél bábáskodó történéseket és néprajzosokat, közigazdászokat és szépírókat szólaltatja meg, az első világháború előtt faluirodalommal kísérletezőket. Tíz szemelvény, kilenc író, köztük Jakab Elek, Petelei István, Benedek Elek, mutatja be a székely és a mezőségi falu képét 1849 és 1914 között; elődei e téren Tamási Aronnak és Sütő Andrásnak. Mégsem irodalomná tisztult párlata ez a Téka-sorozatbeli könyv a száz év előtti falunak, hanem többségükben érdes és lelkiismeretfurdaló írások tartalmaz a néptáplálkozásról, eladósodásról, székely-kivándorlásról, amire a mai olvasónak nem a „késő bánat” kézlegyintésével, hanem a következtetések levonásával kell visszatekintenie. (Kriterion, 1970.)

A kozmosz hullámhosszán

Gondos elektronikus masináknak, barátságos robotemberek társaságában a majdani szupertechnika világa, valamint a távoli, de már ismerős naprendszerek felé — szép, okos és izgalmas játék. Olyan, amilyent a science fictionok nyújtanak, és amilyent a nagy elődök hagyományai — a klasszikus Jules Verne vagy H. G. Wells természettudományi utópiái, szociális álomképei —

légy régimódi, szerezd be a kapcsos albumot, és frd bele a legszebb verseket, amelyekkel utadon találkozol. Hidd el, nem kárba veszett idő, amit ezzel töltesz. Ki tudja, mit tudsz megmenteni ifjúságodból, amely nem kevésbé rohamos tempóban szokott elnyargalni, mint a rohanó idők. De ha kedves verseid veled lesznek, nem maradsz üres kézzel, üres ég alatt. Ha a versek megmaradnak, talán a lényeg marad meg.“

Ebben a kötetben Szerb Antalt mint versfordítót is megismerjük. Carl Spitteler *Csak király* című versét mutatja be a magyar olvasónak. Borzongatóan profétikusnak, a halált előrevetítőnek kell tartanunk ennek a versnek a kiválasztását, lefordítását. A fogásba esett királyt megölik a zsarnok parancsára, mert a „királyi teendőkön“ kívül máshoz nem ért, hiszen itheron is „csak király“ volt. A szellem királyát is el kellett pusztítani, mert tragikus módon a harchoz nem értett, csak az „orpheuszi mesterséghez“. Az utolsó műve ez, az istenek dalnokát idéző vers, amelyet még sikerült hazajuttatnia a feleségéhez. Ezzel a verssel búcsúzott hálátlan korától, Orpheusz nem tért vissza a pokolból, de alakja építő módon állandóan jelen van szellemi életünkben.

Galbács Mihály

Spanyolország — ma és holnap

„A politikai személyiséget s különösképpen a kommunista vezetőt jellemző és meghatározó vonások egyike, hogy állandó foglalatossága elméleti és politikai elveinek szembesítése az élettel és valósággal, nehogy elmaradjon a mögött a szakasz mögött, amelyet országa és a világ átél, nehogy a forradalmi elméletet statikus, hatástalan dogmává merevítsé.“ A spanyol és nemzetközi munkásmozgalom nagy egyéniségének, Dolores Ibarrurinak e megállapításával kezdődik Santiago Carrillo, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára *A mai realitások új megvilágításban** című könyvének előszava. A munka elemzés, program s egyben szinte szociológiai tanulmány, életesen megragadó, éppen mert teljesíti „La Passionaria“ követelményét.

Emellett a könyv egy nemzedék szívéhez szól, amely több mint három évtizede megélte a spanyol tragédiát, s azóta is hordozza magában mint élményt, tanulságot, sebet: mint befejezetlen drámát, amelynél a függöny csak ideiglenesen gördült le. Santiago Carrillo éppen arról szól, mi van ma Spanyolhonban, s mi lesz holnap. S hogy testvérpártunk mélyreható reális elemzés, a spanyol sajátosságok alapján dolgozza ki — természetesen a marxizmus—leninizmus alapelvei megőrzésével — stratégiáját és taktikáját.

Nincs helyünk arra, hogy ezt az irányvonalat a politikai élet, a szakszervezeti mozgalom, a földkér-

* Santiago Carrillo: *Realitățile de azi într-o lumină nouă. Editura politică. București, 1969.*

dés, a diákmozgalom területén vázoljuk. Így a spanyol valóság sok vonatkozása közül csak egyet ragadunk ki: a kommunistáknak a katolicizmushoz való viszonyát. Spanyolország ugyanis egyike azoknak az országoknak, amelyekben a vallás, sajátosan a katolicizmus tömegbefolyása átöröklődött a XX. századba, mégpedig nagymértékben. Jellemző, hogy a könyv több mint tizedrésze csak ezt a problémát tárgyalja, megemlékezve róla más helyeken is. *A haladó erők, az egyház és a katolicizmus kapcsolatainak új megközelítési módja* — hogy Santiago Carrillo egyik fejezetcímét idézzük — eme társadalmi erők között dialógust eredményezett, és hozzájárult számos munkás és értelmiségi megmozdulás sikeréhez, azokhoz az akciókhoz, amelyekről a tárgyalat műben is szó esik. Pedig „volt úgy, hogy az eretnikeket égették el, és volt úgy, hogy a kolostorokat és templomokat“. Santiago Carrillo e mondata tömören foglalja össze sok évszázad véres és vérengző hagyományait, amelyek „elevenek, nem könnyen mulandók“. A szerző viszapillantást vet azokra az ősrégi beidegződöttségekre, amelyeknek ma is mély lélektani gyökerük van.

Jellegzetesen mindkét oldalról hallani ma is a „farkas és bárány“ jelszót. Az ultrareakciós, diktatúrabarát klerikálisok farkast kiáltanak jámbor polgári liberális irányzatokra is, míg az ellenkező oldalon nemegyszer a farkassal való báránybárgyúságú alkudozásnak minősítenek bárminő összefogást a klerikális befolyás alatt álló szervezetekkel, emberekkel. Nagyon elterjedt az „integralista“ kifejezés is, amelyet Santiago Carrillo sűrűn használ a végletes felfogások megjelölésére. Ez az „integralitás“ felmerül mindkét oldalon, s azt a teljes merevségű álláspontot jelzi, hogy az ellenfélnek semminő engedményt sem szabad tenni. Nyilván, ez a kérlelhetetlenség eredendően a klerikalizmus részéről indult el.

Santiago Carrillo e probléma múltjának, jelenének s perspektíváinak tárgyalásakor egybeötvi a alapos elemzést, az elméletet a napi-taktikai követelményekkel. Pontosabban: a könyv címében hangsúlyozott mai realitások gondos felmérése alapján mutatja ki, hogy a megváltozott helyzetben minden átkos hagyomány és előítélet ellenére lehetséges és szükséges a probléma „új megközelítési módja“. S kellő figyelmet szentel azoknak a megnyilatkozásoknak, amelyek azt bizonyítják, hogy a felismerés a katolikus oldalon is utat tör magának. Természetesen nehezen, s anélkül, hogy jellemezné, uralná a katolicizmus világát. Utal a változás alapvető okaira is, mindenekelőtt a súlyos szociális helyzetre, amelyben egyformán vergődik hívő és nem hívő dolgozó, a diktatúrának a gondolkodás, újítás, kutatás, kezdeményezés ellen állított szellemi kalodájára, valamint a tudományos-műszaki forradalomra, amely ismételtlen megkérdőjelez minden klerikális dogmatizmust.

Santiago Carrillo idézi a katolikus világ amaz új megnyilvánulásait, amelyek a mai realitások talaján születtek. Hivatkozik például XXIII. János pápa és a vezetése alatti zsinat feltárta új, liberális perspektívákra, továbbá egyes spanyol katolikus személyiségekre. „Elmélkednünk kell a mai világ szocialista realitásainak láttán is, mint ahogyan ezt Moore Sebastian Benedek-rendi tette, midőn bevallotta, hogy

mérceként is megszabnak. Az igényességnek ezen a hullámhosszán mozog ez a tizenhét hazai szerző — köztük Ion Hobana, Victor Kernbach, Max Solomon — jövőbeni utazásait tartalmazó, s eseményekben gazdag kötet. Igaz ugyan, a gondos válogatás és fordítói munka ellenére egyszerű-kétszer megkísért a gondolat: ha technikai tudásban mindannyiszor felülmúljuk, teszem azt Wellset, fantáziában azért megesik, hogy alatta maradjunk. De ekkor sem lesz érdektelen olvasmánnyá az emberség, az emberiség holnapját derűs színekben láttató írás. (Kriterion, 1970.)

Markovits Rodion Páholyból

A lezárt írói mű, mely ezzel a kötettel teljesebbé kerekedett, ellentmondásos. Szovjet-Oroszország megszületésének, a két ellentett világréteg kialakulásának idején törekvéseiben demokratikus, elszigeteltségében polgári a Szipériai garnizon szerzője. Közel negyedszázados hadakozás, vádaskodás-bíráskodás, magyarázkodás; kisemberek, országok, világ baja, tettek és szavak mélységének méricskélése, felelősségek kiosztása és megvonása csillogóbb vagy kevésbé kristályosított formában: ez a közíró Markovits minden napokban fogant igyekezete — vidéken. Az írás pedig a vidék, az Avas, a Belső vidékének diagnózisa s a vidékre szorult író diagnózisa is. Ebben a vonatkozásban feltétlenül érdekes olvasmány e publicisztikai válogatás még akkor is, ha a két világháború közötti irodalmunkból, bár kiadásukra még nem került sor, több és jobb publicisztikát is ismerünk. (Kriterion, 1970.)

téka

Gagyfi László

A tábornok

Önkény és szabadgondolkodás ütközik meg Gagyfi László új könyvében. S bár az események történelmi háttére II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, e könyv mégsem haditettek krónikája. A kor történései hivatali falak közé szorulnak, oda, ahol a tábornok Rabutin és Hübner jezsuita páter terrorra szövetkezik. A Habsburg-gyarmattá lett Erdélyben a császári helytartó teljhatalma az erőszak, a bosszú és a megtorlás. Eredményeiben nem különb az egyházi tekintélyt védelmező jezsuita fanatizmus sem. Ez okozza a szász Zabanius János szebeni királybíró végzetét. A protestáns gondolkodó tragédiája körül regényesen bonyolított cselekmény során olyan ismert irodalomtörténeti, történelmi személyiségek is felbukkannak, mint az emlékiró Bethlen Miklós vagy Apor István. (Kriterion, 1970.)

Márki Zoltán

Láthatatlan kesztyű

Az utóbbi években meglepő változáson ment át Márki Zoltán költészete: előbb a pályakezdő köteteit uraló versformához lett hűtlen, képalkotása barokkosan zsúfolttá vált, majd az olykor túlburjánzó képekbe beszívárgott a gondolat, a világ újraértelmezésének vágya. Új kötetének programadó versében már nyíltan vállalja: „vers helyett befűzhetetlen élet a vers” — és ez a költői program néhány igéyes-szép költeményben művészig is kamatozik már. (Dacia, 1970.)

a feudális rendszer óta ez az első tényleges kísérlet egy teljes humanista társadalom megteremtésére...“ — ezt Enrique Miret Magdalena katolikus közíró állapította meg. „A spanyol katolicizmuson belül két egyház létezik“ — így José Maria González neves teológus.

Santiago Carrillo e kérdés, illetve e magatartások magyarázásakor is az évezredek történelmi gyökereikig hatol, az őskereszténység történetéig, amely eredendően a szegények mozgalma volt.

Santiago Carrillo tisztában van a probléma nehézségeivel. „Módosítani olyan helyzetet, amely évszázadokon át tartott — írja —, az első pillantásra igen nehéz feladatnak tűnik. Egyesek talán bizonyos naitvást vetnek majd szemünkre; mások túlhajtott machiavellizmust. Végül mások azt mondják majd, hogy Spanyolországban polgári ateista gondolkodók is hasztalanul tettek ilyen kísérleteket... az ateista és polgári demokrata gondolkodás Spanyolországban képtelen volt teret hódítani az egyházzal való koegzisztencia kérdésében, ugyanazon okokból, amelyek folytán a polgári demokratikus forradalmat sem lehetett véghezvinni. Más színvonalon — e téren, mint más területeken is — a proletariátus azzal a szükség-szerűséggel került szembe, hogy olyan feladatokat oldjon meg, amelyeket a polgárság nem tudott eljuttatni a befejezésig. A mi feladatunk... újfajta kapcsolatokat létesítenünk hívők és nem hívők között... olyan országban, mint a mienk, ez a jövő hiteles irányzata. Más nem létezik.“

E néhány idézet, részlet, fejtegetés nyilván túl somnás ahhoz, hogy a könyvben foglalt stratégia és taktika rugalmasságát, sok tekintetben újszerű, alkotó mivoltát érzékeltesse. Elvégre a széles körű demokratikus összefogás — vagy népfront — nem tűnik újdonságnak. Nem új elv, hiszen a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom irányvonalává és gyakorlattá vált a harmincas években, a hitlerizmus németországi uralomra jutása után. Hagyományai megvannak nálunk is, például az 1936. évi Hunyad megyei és mehedinti-i pótválasztások vagy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. El kell olvasni a könyvet ahhoz, hogy szemünk előtt álljon ennek az elvnek széles alapokra fektetett, új történelmi körülmények közt történő alkalmazása az eredményekkel együtt. De éppen ezek ismertetése után állapíthatja meg a szerző, hogy a Spanyol Kommunista Párt ma Nyugat-Európa egyik legerősebb pártja, s ugyancsak már ma, az ottani diktatúra ismert körülményei közepette is tömegpárt.

Természetesen, nemcsak az itt példázatnak kiválasztott, a katolicizmus irányában alkalmazott stratégia és taktika folytán. A könyv alaposan elemzi az üzemi munkásmozgalmak, a diákmozgalmak esetében s másutt is követett elvi és napi politikát, nem hanyagolva el még az uralmon lévő kormányzaton belüli, ún. „evolucionisták“ problémáját sem. S mindennek célja a politikai szabadságjogok visszaállítására Spanyolországban, olyan demokratikus helyzet megteremtése, amely — véres forradalom elkerülésével — megnyitja a holnap, a további társadalmi haladás, s az abból kinövő szocializmus útját.

Kőműves Géza